

Межов О. Г.

Волинський національний університет імені Лесі Українки

ПРИХОВАНІ СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНІ ВІДНОШЕННЯ У БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ ТА СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті здійснено комплексний аналіз прихованих семантико-синтаксичних відношень у складних безсполучникових і складнопідрядних реченнях на матеріалі реченнєвих конструкцій, дібраних із текстів художнього стилю сучасної української мови. Досліджено специфіку прихованих змістових відношень у безсполучникових реченнях з однорідними та неоднорідними частинами. Схарактеризовано приховані семантико-синтаксичні відношення між головною та підрядною частинами складнопідрядних речень з різними типами сполучних засобів. Встановлено дериваційні й синонімічні зв'язки аналізованих структурно-семантичних типів речень. Запропоновано способи виявлення прихованих семантико-синтаксичних відношень за відсутності семантичних сполучників, використання асемантичних сполучників або функціонування невластивих певному різновидові складнопідрядного речення сполучних засобів, що сприятиме належному розумінню інформації, отриманої реципієнтом.

У складнопідрядних реченнях семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами набагато виразніші, ніж у безсполучникових, завдяки семантичним сполучникам підрядності. У безсполучникових структурах через відсутність таких засобів змістові відношення нечіткі й «розмиті», іноді синкретичні, тобто мають прихований характер. Адресат мовлення їх встановлює завдяки іншим лексико-граматичним засобам: лексичним значенням компонентів, модально-часовим формам дієслівних предикатів, порядку розташування й синтаксичному паралелізму предикативних частин, правильному інтонуванню й пунктуаційному оформленню асиндетичних висловлень, їх дериваційно-синонімічним зв'язкам зі складними сполучниковими структурами. Ці засоби також допомагають виявити семантико-синтаксичні відношення між головною та підрядною частинами складнопідрядних речень, у яких сполучники чи сполучні слова не маркують такі відношення. Загалом складнопідрядні конструкції становлять периферію в системі прихованих семантико-синтаксичних відношень складного речення, позаяк більшість із них мають сполучні засоби, які чітко вказують на семантичний тип підрядної частини. Перспективними вбачаємо дослідження прихованих змістових відношень на рівні складного синтаксичного цілого й тексту.

Ключові слова: приховані семантико-синтаксичні відношення, складні безсполучникові речення, складнопідрядні речення, сполучники підрядності, синонімічні відношення, дериваційні зв'язки, сучасна українська мова.

Постановка проблеми. Семантика речення є одним з актуальних напрямів сучасного мовознавства, адже саме вона визначає не лише його формально-синтаксичну структуру, а й комунікативно-прагматичний потенціал та стилістичні функції. Упродовж останніх десятиріч семантичний аспект найповніше висвітлено на рівні простого речення. Семантика складного речення потребує ґрунтовнішого вивчення, адже вона багаторівнева: відображає дві або більше пропозицій (позамовних ситуацій), експлікованих предикативними частинами (простими реченнями із власними змістовими відношеннями між синтаксемами), а також семантико-синтаксичні відношення

між ними. Кожному із структурно-семантичних різновидів складного речення (складносурядному, складнопідрядному, безсполучниковому) властиві специфічні змістові відношення. Найрозгалуженіші вони на рівні складнопідрядних і безсполучникових конструкцій. За цими параметрами визначальним типом поліпредикативних структур є складнопідрядні речення, між головною і підрядною частинами яких може виникати низка семантико-синтаксичних відношень: атрибутивні, з'ясувально-об'єктні, локативні, темпоральні, причинові, цільові, умовні, допустові тощо. Більшість із них здатні до трансформації за перенесення до структури безсполучникових склад-

них речень, де набувають переважно двобічного спрямування (наприклад, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові, темпорально-наслідкові відношення), зрідка однобічного (з'ясувально-об'єктні, причинові, пояснювальні). Крім того, синонімії до складносурядних речень безсполучникові конструкції можуть містити транспоновані від них єднально-перелічувальні, зіставно-протиставні відношення між предикативними частинами. Як слушно констатує І. Р. Вихованець, «безсполучникові і сполучникові складні речення можуть перетинатися, охоплюючи тотожні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення» [1, с. 347].

За таких перетворень деякі семантико-синтаксичні відношення в асиндетичних поліпредикативних структурах набувають прихованого характеру, що можливо також і на рівні гіпотактичних одиниць. З огляду на це потребують ґрунтовного вивчення складнопідрядні та безсполучникові складні речення з прихованими семантико-синтаксичними відношеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складносурядних, складнопідрядних, безсполучникових складних речень докладно описали такі українські мовознавці, як І. Р. Вихованець [1; 2], С. І. Дорошенко [6], К. Ф. Шульжук [13], Р. О. Христіанінова [11; 12], Т. Є. Масицька [7], Н. В. Рула [10], а дериваційні зв'язки між різними типами складних конструкцій, специфіку синтаксичної похідності монопредикативних структур від поліпропозитивних – К. Г. Городенська [4]. Приховані семантичні відношення на тлі категорії темпоральності й семантично складного речення вперше стали предметом дослідження І. Р. Вихованця в колективній монографії «Семантико-синтаксична структура речення» [3, с. 96–98]. Вивчали це питання у процесі синтаксемного аналізу простих ускладнених речень О. Г. Межов, Н. М. Костусяк [8; 9]. Частково дотичні до цієї проблеми й граматичні студії згаданих попереду науковців. Отож, на сьогодні в лінгвоукраїністиці немає окремого системного дослідження прихованих семантико-синтаксичні відношень на рівні складного речення.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити комплексний аналіз прихованих семантико-синтаксичних відношень у безсполучникових і складнопідрядних реченнях на матеріалі реченевих конструкцій, дібраних із текстів художнього стилю сучасної української мови. Відповідно до поставленої мети необхідно розв'язати такі основні завдання: 1) дослідити специфіку прихованих

змістових відношень у безсполучникових складних реченнях з однорідними та неоднорідними частинами; 2) схарактеризувати приховані семантико-синтаксичні відношення між головною та підрядною частинами складнопідрядних речень з різними типами сполучних засобів; 3) встановити дериваційні й синонімії зв'язки аналізованих структурно-семантичних типів речень; 4) запропонувати способи виявлення прихованих семантико-синтаксичних відношень.

Виклад основного матеріалу. У системі складних речень приховані семантико-синтаксичні відношення найбільш властиві безсполучниковим конструкціям, які традиційно кваліфікують семантико-стилістичними синонімами складносурядних і складнопідрядних структур [6; 13, с. 344–346]. Із погляду дериваційного синтаксису частина з них є дериватами складносурядних речень, а більшість – складнопідрядних [4, с. 60–66]. У складносурядних і складнопідрядних реченнях семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами набагато виразніші, ніж у безсполучникових, завдяки семантичним сполучникам сурядності й підрядності. У безсполучникових структурах таких засобів синтаксичного зв'язку не існує, унаслідок чого змістові відношення нечіткі й «розмиті», іноді синкретичні, тобто мають прихований характер. Їх встановленню реципієнтом сприяють лексичне наповнення й порядок розташування предикативних частин, синтаксичний паралелізм, співвіднесеність форм дієслів-присудків, а також інтонація, ритмомелодика вислову. За особливістю інтонування безсполучникові речення поділяють на такі різновиди: єднально-перелічувальні, зіставно-протиставні, зумовленості й пояснювальні. Перші два зараховують до речень з однотипними (однорідними) частинами, інші – з різнотипними (неоднорідними) частинами [6; 13, с. 349–353].

Серед конструкцій з однотипними частинами найвиразніші єднально-перелічувальні змістові відношення, які формують двокомпонентні або багатоконпонентні структури, напр.: *Мекають кози, галайкають діти* (Софія Андрухович); *Кутає благодать їх в найтихішім з садів, пір'ям холодним риплять білі гусятка слідів* (Іван Малкович); *Врешиті погляди акторів таки скупчилися на постаті режисера, нерозбірливий гамір трохи вишух* (Олександр Ірванець); *Починалися дощі, вокзал стояв напівпорожній, на перонах за день не встигав прогрітись асфальт* (Сергій Жадан); *Навантажують підводи, бредуть обози, поспішають натовпи на північ* (Микола Хвильовий).

Перелічувальна інтонація в усному мовленні, а на письмі коми, а також дериваційні зв'язки із синонімійними складносурядними реченнями допомагають визначити ці змістові відношення, пор.: *Залопотіло листя на придорожніх кущах, закапотіли важкі краплі, ... зашураділа трава, полегшено зітхнув ліс* (Надія Гуменюк) ← *Залопотіло листя на придорожніх кущах, і закапотіли важкі краплі, ... і зашураділа трава, і полегшено зітхнув ліс.*

Набагато складніше ідентифікувати приховані зіставно-протиставні відношення й не сплутати їх з єднальними, особливо за вживання не тире, а коми між предикативними частинами: *Марат дотягнув до тридцяти п'яти, ми мали всі шанси прожити довго й померти власною смертю* (Сергій Жадан); *Безсмисленість властива тварям, людина ж без розуму – немислима* (Павло Загребельний); *Я потім розповім, дядку Самуїле, зараз рятуймо Любаву!* (Володимир Малик); *Звір не соромиться своєї дії, людина соромиться* (Валер'ян Підмогильний); *Не ти її вознесеш – вона тебе* (Павло Загребельний); *Тепер нові гримлять атаки, їхні наслідки – не кров* (Володимир Сосюра). Авторів (мовців) важливо правильно прочитати такі висловлення: із зіставно-протиставною, а не єднально-перелічувальною інтонацією. Такі лексико-граматичні засоби, як паралелізм зображуваних подій або явищ, лексичні й контекстуальні антоніми, увиразнюють відношення зіставлення чи протиставлення. Їх розмежування також буває проблематичним для адресата. У таких випадках доцільно врахувати деякі критерії: для протиставлення, на якому побудована стилістична фігура антитеза, характерні протилежність, невідповідність, несумісність, контрастність, можливість уведення протиставних сполучників *але, проте, однак*, а для зіставлення, навпаки, – неконтрастність, відповідність, сумісність, можливість паралельного існування зображуваних подій чи явищ (стилістична фігура – синтаксичний паралелізм), уведення зіставного сполучника *а*. Пор.: *Дід свої (гриби) посушив, Бабині – сиренькі* (Михайло Стельмах); *В долинах персики цвітуть, – в горах знову сніг...* (Максим Рильський); *Сполохані орли злітають у небо, сполохані жаби стрибають у болото* (Євген Дудар); *Вихваляють царя і його ласки для українського народу, гетьмана зневажають* (Богдан Лепкий); *Тож це було останнє щасливе літо для нього, для неї то був лише початок* (Юрій Винничук); *Тимко підкинув бур'яну у вогонь і сховався до озера по воду, Денис вклався на розісланому кожусі обличчям до вогню* (Григорій Тютюник); *Грецькі боги не вродливі –*

вони зжіночені, солодкаві (Павло Загребельний). Наявність на письмі тире, а в усному мовленні тривалої паузи вияскравлює зазвичай протиставні відношення, напр.: *Усе найстрашніше зі мною вже було – тепер розпочнеться тільки... прекрасне* (Ірен Роздобудько); *Я шукав нагоди зустрітись – вона відверто мене уникала* (Ірен Роздобудько), які нерідко підсилені антонімією, зокрема *найстрашніше – прекрасне; вже було – тепер розпочнеться; зустрітись – уникала*. У безсполучникових зіставних конструкціях ставимо зазвичай кому; тире факультативне, тобто авторське, для увиразнення зіставлюваних подій. Наведені критерії допоможуть реципієнтові ідентифікувати відповідні семантичні відношення у безсполучникових складних речень з однорідними частинами.

Найбільш строкату групу безсполучникових речень становлять одиниці з інтонацією зумовленості, у яких може бути приховано низку семантико-синтаксичних відношень, що вимагає їх адекватної експлікації адресатом для правильного розуміння змісту висловленого. Утруднює цей процес наявність однотипного розділового знака (тире) у всіх семантичних різновидах таких речень. У конструкціях *Літо мине – донька повернеться до нормального, ну, того воно, звичного життя* (Жанна Куява); *Пів на восьма ранку – час рушати* (Анатолій Дімаров); *Сьогодні приходжу – він сидить і читає газету* (Ліна Костенко); *Почало світати – з'являлася зовсім якась дзен-картинка* (Ірена Карпа) приховані часові відношення можна встановити за допомогою лексем з темпоральною семою у першій предикативній частині: *літо мине, пів на восьма ранку, сьогодні, почало світати*, а також шляхом трансформації безсполучникових виразів у складнопідрядні часу, пор.: **Коли** *літо мине, донька повернеться до нормального, ну, того воно, звичного життя; Коли* *покаже пів на восьма ранку, час рушати; Коли* *сьогодні приходжу, він сидить і читає газету; Коли* *почало світати, з'являлася зовсім якась дзен-картинка*. Як відомо, сполучне слово (прислівник) *коли* є типовим виразником значення часу.

Близькі до них безсполучникові конструкції з прихованими двобічними умовно-наслідковими відношеннями, які вступають у дериваційні зв'язки зі складнопідрядними реченнями реальної умови, пор.: *Хочеш – броди у траві, Хочеш – у річці купайся, Квіти збирай лугові, Теплим дощем умивайся* (Микола Луків) → **Якщо** *хочеш – броди у траві, якщо хочеш – у річці купайся, квіти збирай лугові, теплим дощем умивайся*; ірреальної умови: *Були б кістки – м'ясо*

наросте (Григорій Тютюнник) → *Аби (коли б, якби) були кістки, м'ясо наросте*. На умовно-наслідкові відношення нерідко накладаються часові, що засвідчують відповідні трансформації: *Гляну на поле чи ліс – Перед моїми очима Все мені миле до сліз* (Микола Луків) → *Якщо (коли) гляну на поле чи ліс, перед моїми очима Все мені миле до сліз; Не вбережемо того чоловіка – нас усіх перестріляють* (Григорій Тютюнник) → *Якщо (коли) не вбережемо того чоловіка, нас усіх перестріляють*. Такий синкретизм, нечіткість змістових відношень в асиндетичних реченнях зумовлений відсутністю сполучного засобу.

Приховані причиново-наслідкові відношення виявляємо у реченневих моделях на зразок *Стихла пісня – тихо стало над селом* (Семен Скляренко), синонімії до складнопідрядних наслідкових конструкцій із типовим сполучником *так що*, пор.: *Стихла пісня, так що тихо стало над селом*. За допомогою таких висловлень мовець (автор) прагне акцентувати на наслідковій дії, який перебуває в комунікативній позиції реми. Якщо ж він хоче увиразнити причину дії, то в комунікативну позицію реми переміщає першу частину з уведенням сполучника *бо*, пор.: *Тихо стало над селом, бо стихла пісня*. Тобто для безсполучникових конструкцій характерний двобічний характер змістових відношень, тоді як для відповідних складнопідрядних – одnobічний. Проте зосередження каузативної семантики в кінцевій частині не потребує зміни порядку її розташування за трансформації речення: *Батьки росли її у своїх «поняттях», наче в теплиці, і навіть в училищі подруг Іванна не мала – не цікаво було з нею «вже дорослим» дівкам* (Жанна Куява) → *І навіть в училищі подруг Іванна не мала, бо не цікаво було з нею «вже дорослим» дівкам*.

Пояснювальна інтонація властива трьом різновидам безсполучникових речень: із причиновими, з'ясувально-об'єктними і власне-пояснювальними семантико-синтаксичними відношеннями між предикативними частинами, які дуже схожі між собою інтонаційно й типовим розділовим знаком – двокрапкою, а тому реципієнтові нерідко складно розрізнити їх. Відсутність сполучних засобів зв'язку зумовлює прихований характер цих відношень. Адресат здатен їх експлікувати шляхом трансформацій у базові складнопідрядні речення: а) причинові з відповідними семантичними сполучниками: *Бігти було легко: дорога спускалася по схилу* (Ірен Роздобудько) → *Бігти було легко, адже дорога спускалася по схилу; Опирі мають силу не від людини: вони здатні*

накликати дощ, наслати мор чи привабити багатством (Галина Пагутяк) → *Опирі мають силу не від людини, позаяк вони здатні накликати дощ, наслати мор чи привабити багатством; Не треба заздрити Шекспіру, він жив у дуже темний час* (Ліна Костенко) → *Не треба заздрити Шекспіру, тому що він жив у дуже темний час; б) з'ясувально-об'єктні з асемантичним сполучником підрядності: Тоді я знала: виходу нема* (Марія Матіос) → *Тоді я знала, що виходу нема; Мусите зрозуміти, мене, пане докторе: тільки той слуга, що сам обирає свого пана, може принести йому і собі користь* (Галина Пагутяк) → *Мусите зрозуміти, що тільки той слуга, який сам обирає свого пана, може принести йому і собі користь; Дивлюсь: позаду мене вода, озеро* (Микола Вінграновський) → *Дивлюсь і бачу, що позаду мене вода, озеро*. Приховані пояснювальні відношення легко виявити, увівши сполучник *а саме* і перетворивши безсполучникове речення на сполучникове: *Із братом по духу Кроулі вони сходилися в одному: в їхніх грудях билися втомлені, але дуже добрі серця* (Любка Дереш); *І знову його мозок, просякнутий отрутою зневір'я і сумнівів, корчився над розгадкою дилеми: хто були ті двоє в білому – посланці позаземних цивілізацій чи цілком земної наукової інституції?* (Галина Тарасюк); *Тут несподівано й осяює Слєпньова дивна на перший погляд думка: а раптом ще до інциденту на балу в оточенні графа Войцицького був спільник розбійників?* (Володимир Лис); *А згодом взагалі сталося диво: крихітка виявилася розумницею та ще й великою фантазеркою* (Ірен Роздобудько). Нерідко простежуємо синкретизм семантико-синтаксичних відношень – пояснення й причини, пор.: *Він вважав себе дуже багатим: є молодість, є сила, є нестримне бажання працювати* (Семен Скляренко) → *Він вважав себе дуже багатим, адже (а саме) є молодість, є сила, є нестримне бажання працювати*.

Питання семантики й пунктуації безсполучникових складних речень з неоднорідними частинами зазвичай є складними для засвоєння, тому мовцям важливо врахувати наведені попередні критерії розмежування різних семантичних типів таких конструкцій.

Периферію в системі прихованих семантико-синтаксичних відношень складного речення становлять складнопідрядні конструкції, оскільки більшість із них мають сполучні засоби, які чітко вказують на семантичний тип підрядної частини. «Підрядні сполучники, – як зазначає К. Г. Городенська, – є засобами вираження підрядного зв'язку

між граматично рівноправними, залежними предикативними частинами в складнопідрядному реченні» [5, с. 35]. Проте є структури з «розмитими» змістовими відношеннями між головною і залежною частинами, для встановлення яких потрібні додаткові критерії. У них сполучники чи сполучні слова не є маркерами цих відношень, що утруднює для реципієнта адекватне сприйняття змісту вислову. Отож, складнопідрядні речення такого типу потребують особливої уваги мовців. Наприклад, у складнопідрядних реченнях *Невідомо, звідки виник огонь* (Улас Самчук); *Він наздогнав і спитав, куди вона йде* (Володимир Лис); *Нащось теше, бо не відає, куди піде та обтесана колода, на хату, хлів чи, може, його власну труну* (Володимир Лис); *Сніг льодяними скалками січе межі очі, аж не бачиш, куди йти* (Олесь Гончар); *Та вже на вулиці збагнув, куди його шлях проляже* (Володимир Лис); *Так я й думав, куди ставати* (Володимир Лис); *Хіба він, сам активний робітник Спілки в районному масштабі, не знає, куди за такими справами треба звертатись?* (Валер'ян Підмогильний) сполучні слова *звідки, куди* виражають значення локативності, проте приховані семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами їм не відповідають. Поставивши логічні питання *чого? що?* від опорних компонентів головної частини до підрядної, виявляємо з'ясувальний тип змістових відношень. Саме релятивні (синсемантичні) предикати стану (процесу, дії) *невідомо, не знає, спитав, не відає, не бачиш, збагнув, думав*, валентність яких обов'язково передбачає об'єктну синтаксему чи об'єктно-з'ясувальну частину для розкриття свого змісту, сприяють встановленню цих відношень. Крім того, завдяки логічно наголошеним прислівникам *звідки, куди* на розповідну модальність наведених речень (навіть за відсутності знака питання) нашаровується питально-з'ясувальна модальність, а в останньому питальному висловленні вона увиразнюється й пунктуаційно, тобто мовець намагається збагнути, з'ясувати щось для себе, про щось дізнатися. Водночас ці сполучні слова привносять у зміст аналізованих складнопідрядних з'ясувальних речень відтінки просторової семантики.

За допомогою сполучного слова *скільки* у складнопідрядному розповідному реченні *Закінчивши читання, Довженко поцікавився, скільки мені років* (Микола Вінграновський) на приховані з'ясувальні відношення нашаровуються відтінки квантитативного значення, адже мовець намагається окреслити вік особи, про що адресат

дізнається з контексту. В одному реченні можливе нагромадження різних за значенням і морфологічним вираженням сполучних слів, які передають з'ясувальні змістові відношення з відтінками місця, якісної та кількісної ознаки: *Тоді Довженко спитав, звідки я, з якої сім'ї, скільки у нас дітей, яка в нас річка...* (Микола Вінграновський).

Сполучник *щоб* зазвичай спеціалізований на вираженні семантики мети, проте за певних контекстних умов може ускладнювати приховані з'ясувальні або атрибутивні семантико-синтаксичні відношення цільовими відтінками, напр.: *Чи й справді необхідно (що?), щоб жінка була мужня* (Ліна Костенко); *Мій синку, нема такого зілля на землі (якого?), щоб серце лікувати ним* (Дмитро Павличко). За граматичною формою складнопідрядного речення, зокрема сполучними словами обставинної семантики міри і ступеня (*скільки*), часу (*коли*), місця й напрямку (*де, куди, звідки*), особливо ускладненими частками *не, б*, можуть бути приховані допустові змістові відношення між предикативними частинами. Їх виявлення потребує від реципієнта не лише лінгвістичних компетентностей, а й мовного чуття. Йдеться про складні конструкції з підрядними допустовими частинами на зразок: *Скільки б не судилося страждати, Все одно благословлю завжди день, коли мене родила мати для життя, для щастя, для біди* (Василь Симоненко); *І куди не йду, куди не прагну – смерк сосновий мерзне угорі* (Василь Стус); *І де б я не був за далекою даллю, тебе ж, Україно, завжди пізнаю* (Андрій Малишко). Не слід сплутувати такі речення з підрядними міри і ступеня, часу, місця й напрямку, адже, попри наявність сполучних з'єднань *скільки б не, де б не, куди не, звідки не*, від усієї головної до підрядної частини ставимо питання *незважаючи на що?, а не скільки? де? куди? звідки?* Для адекватного визначення змістових відношень добираємо синонімічне допустове речення з типовим сполучником *хоч*, пор.: *Хоч буду за далекою даллю, тебе ж, Україно, завжди пізнаю*. Водночас обставинні відтінки міри і ступеня, часу, місця й напрямку в наведених попередніх структурах зберігаються через наявність у них відповідних сполучних засобів.

Аналогічно в реченні *Благословенна та ясна година, коли буквар бере до рук дитина* (Дмитро Павличко) із прихованими означальними відношеннями, які експлікуються шляхом постановки логічного питання *яка?* від опорного словосполучення *та година* головної частини, що потребує атрибута-конкретизатора. Сполучний засіб *коли* вносить у це висловлення додаткових часових від-

тінків, як і в речення *Звичайні норми починають старіти, тривожний пошук зводиться в закон, коли стоїть історія на старті перед ривком в космічний стадіон* (Ліна Костенко). Проте в останньому випадку за часовою формою приховані ще й семантико-синтаксичні відношення умови між головною і підрядною частинами, адже можна й поставити питання *за якої умови?* Указуючи на напрямок руху в реченні *Вовкулака мерщій повернув коня до того краю провалля, звідки можна було в нього заїхати* (Василь Шкляр), сполучне слово-прислівник *звідки* не надає йому граматичного статусу складнопідрядного місця, хоч накладає цей відтінок на загальну семантику речення. Логічне питання *якого?* від словосполучення *до того краю* розкриває наявність атрибутивних семантико-синтаксичних відношень між головною і підрядною частинами.

Висновки та перспективи дослідження.

Отже, складнопідрядні та безсполучникові складні речення, яким притаманна найрозгалуженіша семантична типологія, відрізняються не лише засобами зв'язку предикативних частин (наявністю / відсутністю сполучників чи сполуч-

них слів), а й ступенем прихованості семантико-синтаксичних відношень: у перших він мінімальний, у других – максимальний. Це зумовлено тим, що в безсполучникових конструкціях відсутні семантичні сполучники, які б чітко вказували на зіставно-протиставні, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові та ін. змістові відношення між частинами. Адресат мовлення їх встановлює завдяки іншим лексико-граматичним засобам: лексичним значенням компонентів, модально-часовим формам дієслівних предикатів, порядку розташування та синтаксичному паралелізму предикативних частин, правильному інтонуванню й пунктуаційному оформленню асиндетичних висловлень, їх дериваційно-синонімічним зв'язкам зі складними сполучниковими структурами. Ці маркери також допомагають виявити семантико-синтаксичні відношення між головною та підрядною частинами складнопідрядного речення, прихований характер яких спричинено вживанням сполучників, нетипових для певного семантичного різновиду. Перспективними вбачаємо дослідження прихованих змістових відношень на рівні складного синтаксичного цілого й тексту.

Список літератури:

1. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис: підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
2. Вихованець І. Р. Нариси з функціонального синтаксису української мови: монографія. Київ : Наук. думка, 1992. 222 с.
3. Вихованець І. Р., Городенська К. Г., Русанівський В. М. Семантико-синтаксична структура речення. Київ : Наук. думка, 1983. 216 с.
4. Городенська К. Г. Деривація синтаксичних одиниць: монографія. Київ : Наук. думка, 1991. 192 с.
5. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
6. Дорошенко С. І. Складні безсполучникові конструкції в сучасній українській мові. Харків : Вища школа, 1980. 150 с.
7. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей: монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
8. Межов О. Г. Типологія мінімальних семантико-синтаксичних одиниць: монографія. Луцьк : Волин. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2012. 464 с.
9. Межов О. Г., Костусяк Н. М., Здіховська Т. В. Приховані семантико-синтаксичні відношення в системі простих ускладнених речень сучасної української мови. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. Вип. 60, т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2023. С. 4–8. URL: <https://doi.org/10.32841/2409-1154.2023.60.2.1>
10. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові: автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01 ; Східноєвропейський національний університет імені Лесі. Луцьк, 2019. 20 с.
11. Христіанінова Р. О. Складні речення з недиференційованим зв'язком у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. Гол. ред. Н. М. Костусяк. Луцьк: Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2014. № 2. С. 262–274.
12. Христіанінова Р. О. Складнопідрядні речення в сучасній українській літературній мові: монографія. Київ : Інститут української мови; Видавничий дім Дмитра Бураго, 2012. 368 с.
13. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: підручник. 2-ге вид., доп. Київ : Видав. центр «Академія», 2010. 408 с.

Mezhov O. G. HIDDEN SEMANTIC-SYNTACTIC RELATIONS IN NON-CONJUNCTIVE AND COMPLEX SUBORDINATE SENTENCES OF THE MODERN UKRAINIAN LANGUAGE

The article provides a comprehensive analysis of hidden semantic-syntactic relations in non-conjunctive and complex subordinate sentences based on sentence constructions extracted from texts of the artistic style of the modern Ukrainian language. The specificity of hidden semantic relations in non-conjunctive sentences with homogeneous and heterogeneous parts is researched. Hidden semantic-syntactic relations between main and subordinate parts of complex sentences with different types of conjunctions are characterized. The derivational and synonymous relations of the analyzed structural and semantic types of sentences have been established. Methods for identifying hidden semantic-syntactic relations in the absence of semantic conjunctions, using non-semantic conjunctions, or the functioning of conjunctions not characteristic of a certain type of complex sentence, are proposed, which will contribute to the proper understanding of the information received by the recipient.

In complex subordinate sentences, semantic-syntactic relations between predicative parts are much more expressive than in non-conjunctive ones, due to the semantic conjunctions of subordination. In non-conjunctive structures, due to the absence of such means, the semantic relations are unclear and «vague», sometimes syncretic, i.e., they have a hidden nature. The addressee of speech establishes them through other lexical-grammatical means: the lexical meanings of components, modal-temporal forms of verbal predicates, the order of arrangement and syntactic parallelism of predicative parts, correct intonation and punctuation of asyndetic expressions, their derivational-synonymous connections with complex conjunction structures. These means also help to identify semantic-syntactic relations between main and subordinate parts of complex sentences, where conjunctions or connecting words are not markers of these relations. Overall, complex subordinate constructions constitute the periphery in the system of hidden semantic-syntactic relations of a complex sentence, as most of them have conjunction that clearly indicate the semantic type of the subjunctive part. We consider the research of hidden semantic relations at the level of a complex syntactic whole and text as promising.

Key words: *hidden semantic-syntactic relations, complex non-conjunctive sentences, complex subordinate sentences, subordinating conjunctions, synonymous relations, derivational relations, modern Ukrainian language.*